

UNGVÁRY KRISZTIÁN

MAGYARORSZÁG II. VILÁGHÁBORÚS SZEREPVÁLLALÁSA

Belépés a háborúba

■ A Horthy Miklós nevével fémjelzett korszak leginkább tragikus eseményei a második világháborúhoz kötődnek. Az 1990 előtti történetírás pártállami olvasatában egyenes út vezetett a rendszer születésétől egészen az 1944-es összeomlásáig, mivel a rendszert kezdettől fogva fasisztának bélyegezték. Bár az indoklás azóta megváltozott, ma is többen gondolják ugyanezt.¹ A továbbiakban azt szeretném megvizsgálni, hogy 1939 és 1944 között hol voltak Magyarország történetének fordulópontjai. Terjedelmi okokból csak nagy vonalak felvázolására vállalkozhatom. Ebből adódóan az alább tárgyalt öt kérdéskört nem a teljesség igényével elemzem, hanem csak azokat a kérdéseket kívánom tárgyalni, amelyeket különösen fontosnak tartok.

Magyar szempontból a második világháború kezdetének definiálása nem egyszerű feladat. A háború 1939. szeptember 1-én tört ki, de Magyarország abban csak 1941. június 26-tól vett részt teljes mértékben. Közben azonban két alkalommal is lokális háborút vívott szomszédaival. Az első ilyen akció 1939. március 15-én a teljes Kárpátalja birtokba vételére irányult, és nem okozott különösebb nemzetközi bonyodalmakat. Arra azonban alkalmas volt, hogy ország-világ előtt bizonyítsa: a magyar területi revíziós megfontolásoknak semmi köze a népek önrendelkezési jogához, mivel a birtokba vett területen az 1941-es népszámlálás szerint a magyar etnikum csupán 10%-ot tett ki (az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint mindössze 5%).² Jugoszlávia ugyan közjogilag Horvát-

**1944 nyaráig
Horthynak nem volt
reális esélye egy sikeres
kiugrási kísérlet
végrehajtására, már
csak azért sem, mert
nem volt kihez.**

ország kiválásával 1941. április 10-én megszűnt, ennek ellenére két nappal későbbi megtámadása nemzetközi következményekkel járt, mivel Nagy-Britannia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. Hozzá kell tennünk: az elfoglalt Délvidék lakossági arányait tekintve nem rendelkezett magyar többséggel. Ennek ellenére a magyar belpolitika négy éven át semmit sem tett az itt élők lojalitásának biztosítására. Ez a későbbiekben fatális következményekkel járt.

A Szovjetunió hadüzenet nélküli megtámadása egyértelműen politikai döntés következménye volt.³ Nem tekinthető szükségszerűnek, hogy az ország néhány feltehetően tévedésből ledobott szovjet bomba miatt hadiállapotba került egy nagyhatalommal. A magyar politikai elit ebben a kérdésben megosztott volt, de antikommunizmusa és a további területi revíziókkal kapcsolatos, teljes mértékben irreális elvárások miatt a többség ekkor még üdvözölte a kormányzó döntését. Horthy egy személyben határozta el magát arra, hogy kihasználva alkotmányos lehetőségeit, kinyilvánítja a hadiállapot beállítását a Szovjetunióval. Ebben alapvetően a bolsevizmust a világ pestisének tekintő politikai meggyőződése vezette.

A magyar háborús szerepvállalás helye Németország szövetségi rendszerében

■ A magyar honvédség második világháborús katonai teljesítménye meglehetősen végtelennek tekinthető. 1941 nyarán a Gyorshadtest és a Kárpát-Csoport „csupán” 93 115 katonával vett részt a harcokban, ami német szempontból jelentéktelennek tűnik, ámde így is a honvédség modern erőinek többségét jelentette.⁴ 1942–43 között a 2. magyar hadsereg harcai német szempontból csak epizódnak tűntek, miközben ezt a magyar köztudat évtizedekkel később mint második Mohácsot tartotta nyilván. Ezzel szemben Magyarországon szinte teljesen ismeretlen, hogy a háború folyamán mintegy 500 000 négyzetkilométer területen a Szovjetunióban magyar csapatok láttak el megszálló feladatokat.⁵ Ha a helyiekből toborzott, általában gyatrán felszerelt alakulatokat nem számítjuk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy 1941 vége és 1944 közepe között a német keleti front mögötti területeken a fegyveres megszálló erők kb. 25%-át magyar csapatok adták! Az, hogy a háborúnak e fejezete hiányzik a köztudatból, nem véletlen, mivel a legkínosabb kérdések (kegyetlenkedések, részvétel a zsidó lakosság összegyűjtésében stb.) éppen a megszálló erők kapcsán lennének felvethetőek. 1941 és 1943 között a magyar csapatok a partizánoktól leginkább sújtott brjanszki erdő térségében kerültek bevetésre. Itt a lakossággal szemben számtalan esetben követtek el háborús bűncselekményeket. A megszálló erők jelentései szerint kb. 25.000 partizán és „partizángyanús” személy esett a harcok vagy az azt követő kivégzések áldozatául, több száz falut a földdel tettek egyenlővé.⁶

A magyar háborús szerepvállalás 1944-ben érte el csúcspontját. Az év elején mozgósított 1. magyar hadsereg 1944 áprilisától már harcban állt a Kárpátok előterében, és jelentős szerepe volt a front stabilizálásában. Bevetése nélkül erők hiányában a német keleti front már ekkor összeomlott volna. 1944 júliusától folytatódott a honvédség mozgósítása, és szeptemberre a behívott állomány létszáma már elérte a 950.000 főt.⁷ Ezzel a magyar katonák és a magyar fegyverzet döntő szerepet kapott. Mindez akkor is igaz, ha a felszerelés sokszor elavultnak tekinthető, és ha a katonák harci kedve nem volt olyan magas, mint a Wehrmacht vagy a Waffen-SS katonáié. Magyar segítség nélkül Németország már 1944 nyarán képtelen lett volna tartani a Kárpát-medencében állásait. Románia 1944. augusztus 23-án történt kiugrása után pedig csak a magyar katonai szerepvállalás mentette meg Hitlert a háború gyors elvesztésétől. Bár nem Magyarország volt a III. Birodalom „utolsó csatlósa” – ez a jelző Horvátországra vagy a salói Olasz Fasiszta Köztársaságra jobban igaz lehetne –, a

magyar honvédség jelentősége 1944-ben már létszáma alapján is felülmúlta a lakosság száma alapján még ekkor is nagyobb Olaszország háborús hozzájárulását. 1944 nyarán mintegy 370 000, 1945 áprilisában 170 000 olasz katona harcolt német oldalon, általában nem önálló egységekben: ezzel szemben a magyar honvédség még a háború végén is legalább 3–400 000 katonával volt jelen a keleti hadszíntéren. Ugyanez igaz az összveszteségek szempontjából is: 340–360 ezer halott honvéddal szemben a háromszor akkora és jóval több fronton harcoló olasz haderő csupán 330 ezer halottat veszített.⁸

Ennek azonban hihetetlenül nagy ára volt. Becslések szerint 1944 júliusától havonta átlag 25 ezer magyar katona került veszteséglistára (halott, sebesült, eltűnt). A halottak száma a nyilas hatalomátvételig elérhette a 45 ezer főt, ami megfelel a 2. magyar hadsereg doni véres veszteségeinek. 1944. október 15. után a honvédség harckésztsége rohamosan csökkent, de ennek ellenére még 1945 márciusában is a Kárpát-medencében magyar csapatok adták a gyalogság és a tüzérség egyharmadát.⁹ Ha tekintetbe vesszük, hogy német szempontból Magyarország 1944 őszétől főhadszíntérnek számított, ahová a legtöbb és a legjobb csapataikat küldték, akkor a magyar szerepvállalás különösen figyelemre méltó.

1944. október 15. után a magyar katonai felső vezetés működése gyakorlatilag megszűnt. A magyar alakulatokat ezred- és zászlóalj erejű csoportokra bontották, és beosztották német seregtestekhez. Tömegessé váltak a szökések, a csapatok harci morálja ijesztő mértékben csökkent. Ennek ellenére tevékenységük nem tekinthető még ekkor sem teljesen jelentéktelennek. A magyar katonaság végső felbomlása akkor következett be, amikor el kellett hagyni az ország területét.

A magyar háborús szerepvállalás gazdasági vetületei

■ Magyarország hadiipari hozzájárulása sem nevezhető jelentéktelennek. Csak kevesen tudják, hogy a II. világháború elején az egész világon csupán tíz ország gyártott harckocsikat: Magyarország közéjük tartozott, míg Románia, Lengyelország vagy Jugoszlávia nem. A magyar fegyvergyártás eredményei regionális összehasonlításban kiemelkedőek voltak, de ahhoz már nem bizonyultak elégségesnek, hogy egy szuperhatalommal szemben is felvegyék a versenyt. 1941-ig az ország vezetése nem is számolt azzal, hogy hadseregét nagyhatalmakkal szembeni akciókra készítse fel – mivel teljesen nyilvánvaló volt ennek esélytelensége. Ebből adódóan a szovjet Vörös Hadsereggel szemben nem is lehetett elvárni azt, hogy a magyar ipari fejlesztés lépést tudjon tartani. Mindezt előre kell bocsátani akkor, ha honvédség felszerelési kudarcairól esik szó.

Az eredmények annál is inkább szembetűnőek, mivel a kiindulási alap, azaz az 1938 előtti honvédségi felszerelés mennyiségi és minőségi szempontból még az első világháborús színvonalat sem érte el teljesen. Gyakorlatokon a géppuskákat kereplőkkel helyettesítették, a nehézfegyverzet szinte teljesen hiányzott. Ezen radikális változtatást ért el a 20. század legsikeresebb gazdasági programja, az 1938. évi XX tc. formájában törvényben is kodifikált győri program. Terheinek 60 százalékát finanszírozták a mintegy 27 ezer legtöbb adót fizető természetes és jogi személy progresszív (mezőgazdasági tőke esetén 5–14%, ipari tőkénél 5–20% közötti, hús, illetve huszonöt részletben, negyedévente törlesztendő) vagyondézmájával, 40 százalékát pedig államkölcsönnel fedezték. Remélni lehetett, hogy az államkölcsön kamatait az élénkülő gazdaságból származó bevételek ellentételezni fogják.

A győri programról az terjedt el, hogy végrehajtása elsősorban a fegyverkezés céljait szolgálta. Valójában a program sokkal inkább általános iparélénkítési és gazdaságfejlesztési célokat követett, és a fegyvergyártás csupán hasznos mellékterméke

volt. Megítélésének ambivalenciája is ebből a kettősségből fakadt: mint azt a későbbi események világosan bebizonyították, a győri program a magyar hadsereg modernizálását és a haderő ütőképességének növelését nem tudta a világ élszínvonalára emelni. Ugyanakkor a magyar gazdaság számára kétségtelenül konjunktúratemtőnek és így kifejezetten hasznosnak bizonyult. A befektetések zöme azokon a területeken valósult meg, amelyek amúgy is a magyar ipar húzóágazatainak számítottak – az elektronikában, a gumiabroncsgyártásban és a finommechanikai gépgyártásban. A leginkább versenyképes ágazatok fejlesztése azzal az előnnyel is járt, hogy ezek konjunktúrája nyilvánvalóan visszahatott a többi ágazat működésére is. 1939-ben az ipari termelés példátlan mértékben, 21 százalékkal emelkedett. A győri program sikerét bizonyítja, hogy egy évvel meghirdetése után a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács öt évről kettőre rövidítette le annak futamidejét a beruházási előirányzat egyidejű 60 százalékos emelése mellett. Ez így tehát az eredeti tervek 300 százalékos emelésének felelt meg. A magyar gazdaság különösebb megerőltetés nélkül ezt a tervet is teljesíteni tudta.¹⁰

A magyar fegyvergyártás elsősorban a Német Birodalommal kooperálva ért el kiemelkedő eredményeket. Több magyar üzem bér munkájában repülőgép-motorokat és sárkányokat gyártott, ennek jelentősége az angol–amerikai légi offenzívák miatt folyamatosan nőtt. Elektronikai területen a hazai ipar ebben az időben a világ élvonalába tartozott, ennek köszönhető karrierjét a Juhász–Gamma löelemképző műszer, amelyet 16 országba exportáltak. Az eszköz az elektromechanikus számítógépek első példányának tekinthető, képes volt 8000–8500 méterig 540 km/óra sebességgel repülő célok követésére és a légvédelem löeleteinek meghatározására. Jelentős volt a magyar lőszergyártás is. Ezekért a termékekért Németország gyakorlatilag nem fizetett semmit, ami a magyar államháztartás katasztrofális eladósodását okozta. Abszolút számokban persze a magyar teljesítmény nem tűnik nagyoknak: míg Németország 1941 és 1945 között 7,5 millió puskát, 1,8 millió géppisztolyt és 38 ezer harcocsit és rohamlöveget, valamint 69 ezer gránát- és aknavetőt és 88 ezer löveget gyártott,¹¹ addig Magyarország ugyanebben az időszakban csak 324 ezer puskát, 20 ezer géppisztolyt, 635 harcocsit és rohamlöveget, 3000 gránát- és aknavetőt, valamint 807 löveget.¹² A számokhoz azonban hozzátartozik, hogy a német hadiipar akkor érte el termelési csúcspontját, amikor a magyar termelés már meg is szűnt (1944 októbertől), ráadásul a magyar ipar elsősorban részegységek beszállítójaként volt jelentős. A szövetségesek bombázásai a magyar hadiipar teljesítményét 1944 májusától megfelelték, ezzel szemben a német hadiiparra alig voltak hatással (kivéve a műbenzingyártást). Ha a korábbi időszakot és kapacitásokat vizsgáljuk, akkor puskák esetében az állapítható meg, hogy a német hadiipar 1942 és 1944 között havi 90–190 ezer darabot gyártott, míg a magyar havi 12 ezret, de a gyártási kapacitások ennél többet is lehetővé tettek volna.

Leginkább nélkülözhetetlenek a magyarországi kőolajtermelés, illetve benzinelőállítás bizonyult. 1944 tavaszától a szövetséges légierő szisztematikusan megsemmisítette a német műbenzin-gyárakat, és a Wehrmacht gépesített egységeinek bevétele egyre nagyobb nehézséggel járt. Ezt azzal sem lehetett áthidalni, hogy 1943-tól elkezdődött a Wehrmacht csapatainak „visszalovasítása” – a háború végén egy német gyaloghadosztálynak papíron már több lova volt, mint egy első világháborús lovaszrednek. Az 1944. decemberi ardenneki offenzíva kudarcának egyik oka az üzemanyaghiány volt. Románia kiugrása után csak Magyarország rendelkezett ezen a területen tartalékokkal. Hitlert ez motiválta arra, hogy a Kárpát-medencét tekintse főhadszínternek. 1945 márciusáig folyamatos erősítések érkeztek ide, a háború végén a keleti fronton tevékenykedő német páncélosadosztályok fele már Magyarországon került bevetésre. Érdekes módon a magyar kőolajfinomítókat illetve a kőolaj-le-

lőhelyeket 1945 elejéig a szövetségesek nem bombázták. Bár a Wehrmacht 1945 márciusában már 1700 harcocsit és rohamlöveget mozgatott a Dunántúlon, a magyar kőolajfinomítók nemcsak ezt a hatalmas armadát tudták ellátni, hanem kisebb mértékben ugyan, de a szomszédos hadseregcsoportokat is. Elsősorban az üzemanyaggyártási szempontok sarkallták Hitlert arra, hogy 1944 végétől még Berlin védelmét is elhanyagolja, és Magyarországot tekintse főhadszíntérnek.

Békekötési kísérletek 1944 nyaráig

■ Horthy már 1941 végén rájött arra, hogy Magyarország háborúba lépése elhamarkodott volt. Erősítette ebben, hogy 1941 decemberére az USA is hadviselő féllé vált. A magyar fegyverszüneti pozíciókat azonban alapvető körülmények nehezítették.

Súlyos gondot okozott, hogy Horthy a Szovjetunióval való megegyezésre csak 1944 októberében tudta elszánni magát. Addig abban reménykedett, hogy a szövetségesek adriai partraszállásával tud kapcsolatot teremteni a féllal, amely előtt kapitulálni kíván.

Gondot jelentett az is, hogy a szövetségesek számára Magyarország kérései csak a jugoszláv és csehszlovák igények kielégítése után merülhettek fel. A magyar nemzetiségi politika azonban semmit sem tett annak érdekében, hogy a területi visszacsatolásokkal hozzá került nemzetiségeket, akik 1941-re az ország lakosságának már 30%-át tették ki, lojális állampolgárrá tegye. A csehszlovák és jugoszláv emigráns politikusokkal való megegyezés lehetetlen volt, mert egymástól függetlenül, de egyik fél sem volt hajlandó a legkisebb kompromisszumra sem.

Közvetítőkön keresztül Kállay már 1942 végétől felvette a kapcsolatot a nyugati szövetségesekkel.¹³ Hosszas diplomáciai huzavona után, 1943. szeptember 9-én, egy nappal Olaszország kapitulációja után a britek Ankarában közölték Veress László diplomatával előzetes fegyverszüneti feltételeiket. Ezek feltétel nélküli megadásról, a magyar csapatok kivonásáról és a szövetséges csapatok magyarországi megjelenése esetén a Németország elleni hadüzeneti kötelezettségről szóltak. Bár a magyar kormány mindent megtett annak érdekében, hogy elismertesse területi igényeit, erre a szövetségesek közül ekkor már senki sem volt hajlandó. Kállay arra is szeretett volna legalább ígéretet kapni, hogy az országot angol–amerikai csapatok szállják meg, és a szövetségesek addig is tartózkodnak a bombázásoktól, de tárgyalópartneri leszögezték, hogy ezekre a kérdésekre semmi biztosítékot nem adnak.

Az előzetes megállapodás csupán azt az egy kompromisszumot tartalmazta, hogy tényét és tartalmát csak a „megfelelő pillanatban” kell a magyar kormánynak bejelentenie. Az ügy hátterében az a megfontolás állt, hogy az azonnali fegyverszüneti deklaráció a szövetségeseknek is több kárt okozhat, mint hasznot, a magyar vezetés számára pedig az öngyilkossággal egyenlő. Hozzá kell tennünk: az angol fél nem tartotta magát ehhez, abból kiindulva, hogy a szövetségesek közti zavarkeltésből több haszon származik, mint az amúgy végrehajthatatlannak tűnő és amúgy is csak a szovjeteknek hasznot hozó magyar háborús kiugrásból. A csehszlovák emigráns kormány vezetője, Edvard Beneš a „minél rosszabb, annál jobb” elvét követve a BBC rádió hullámhosszán beszélt a kormány béketapogatásairól,¹⁴ különböző brit lapok a tárgyalásokról is tudósítottak, sőt a magyar fegyverszüneti megállapodás feltételeit tartalmazó titkos távirat még a londoni Times napilapban is megjelent.¹⁵ A német hírszerzésnek tehát nem kellett megerőltetnie magát a terhelő bizonyítékok beszerzésével.

Molotov 1943 nyarán közölte brit tárgyalópartnerével, hogy a háborúért nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie a felelősséget, hanem „nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is”.¹⁶ Azt is leszögezte, hogy nem tekintti teljes mértékben igazolhatónak Észak-Erdély visszacsatolását – bár ekkor még Románia sem szerezte

meg szükséges piros pontjait. A teendőket illetően a szovjet álláspont folyamatosan az volt, hogy a kormány kapituláljon azonnal – Sztálin ugyan pontosan tudta, hogy ez a magyar elitre nézve milyen következménnyel járna, de a keresztény Magyarország képviselőire jövőbeni terveiben semmi szüksége sem volt, ezért tekintettel sem kellett lennie rájuk. Ezzel és 1944 augusztusa után Románia kiugrása miatti felértékelődésével függött össze az is, hogy a szovjet vezetés nem engedélyezte a magyar kommunistáknak fegyveres alakulatok szervezését a hadifogolytáborokban. Egy esetleges magyar fegyveres erő, amelytől úgyis csak szimbolikus teljesítményt lehetett volna elvárni, feleslegesnek tekintett koncessziókhöz vezethetett volna a béketárgyalások folyamán. A magyar miniszterelnök egyetlen reménye csak az lehetett, hogy a Balkánon történelmileg évszázadok óta érdekelt angol fél fegyveres erővel is meg fog jelenni érdekei érvényesítésére. Mivel 1943 végéig az angol és a szovjet csapatok egyaránt hasonló távolságra harcoltak Magyarországtól, ez a reménykedés nem tűnt teljes utópiának. Magyarország német megszállása és ezt követően fél éven belül hadszíntérré válása azonban minden ilyen elképzelést illúzióvá tett.

Visszatekintve az eseményekre, 1944 nyaráig Horthynak nem volt reális esélye egy sikeres kiugrasi kísérlet végrehajtására, már csak azért sem, mert nem volt kihez. Elvileg megtehetette volna, hogy titokban kiutazik a Kárpátok előtt harcoló hadseregéhez, és ott átállási parancsot ad ki. Ebben az esetben mintegy 200 kilométeres luk keletkezett volna a frontvonalon, amit a német fél nem tudott volna befoltozni. Horthy azonban antikommunizmusa az utolsó pillanatig visszatartotta ettől a cselekedettől. A román kiugrás után viszont a németek igen hamar gondoskodtak arról, hogy hasonló eset még egyszer ne ismétlődhessen meg. Segítségükre volt ebben a magyar katonai elit jelentős része is, amely neveltetésénél fogva nem tudta volna elképzelni a Szovjetunió előtti behódolást még akkor sem, amikor nyilvánvalóvá vált a Wehrmacht kudarca.

A holokauszt

■ Magyarországon az antiszemitizmus hosszú történetre tekinthet vissza, ennek azonban nem kellett volna népirtáshoz vezetnie – más országok, mint például az antiszemita tradícióktól egyáltalán nem mentes Románia például saját zsidóságát nem deportálta a német megsemmisítő táborokba (Románia „csak” a besszarábiai és a transznyisztiai zsidóság fizikai megsemmisítéséért felelős, igaz hogy tömeggyilkosságait még a német megsemmisítési politika megindulása *előtt* kezdte el). A deportálással kapcsolatos magyar felelősséget meghatározza az a tény, hogy mennyire tudtak a döntéshozók a zsidóság megsemmisítésének ügyéről. „A zsidókérdés megoldása” elvileg Németországban is „titkos birodalmi ügynek” számított. Ennek ellenére bizonyítható, hogy a német társadalom viszonylag széles rétegei is tudomást szereztek a tömeggyilkosságokról.¹⁷ A magyar politikai vezetés pedig olyan tömegben kapott adatokat a zsidók megsemmisítéséről, hogy nem kellett különösebb politikai tehetség annak megállapítására, hogy a megfigyelt atrocitások széles körű akció részét képezik.¹⁸

A magyar diplomácia nem csak távoli sajtótudósításokból értesülhetett arról, hogy a román és a német hatóságok milyen sorsot szánnak a zsidóságnak. A magyar katonaság 1941-ben Nyugat-Ukrajnának éppen azon részeit foglalta el és tartotta megszállás alatt, amelynek zsidó lakosságát, több százezer embert az erre szakosodott német Einsatzgruppék, a rendőrszázlőaljak és a helyi önkéntesek kiirtották. A magyar parancsnokságok olyan városokban helyezkedtek el, amelyek szélén több ezer vagy akár több tízezer embert temettek tömegsírokba, és a környéken sokáig elviselhetetlen volt a hullabűz. Horthy Hitlerrel találkozva személyesen is meggyőződ-

hetett arról, hogy a zsidóság megsemmisítése a legfelsőbb német vezetés kifejezett utasítására történik. Arra a kérdésre, hogy mit kezdjen a zsidókkal, amikor ő mindent megtett, ami megtehető, de meggyilkolni vagy más módon elpusztítani mégsem lehet őket, Hitler azzal válaszolt, hogy meggyilkolás helyett a koncentrációs tábor is megoldást jelent, másnap, amikor ismét visszatért a témára, Ribbentrop nyíltan kijelentette, hogy a zsidókat meg kell semmisíteni vagy koncentrációs táborba zárni.¹⁹ Hogy Horthy megértette ennek jelentőségét,²⁰ azt már idézett 1943. május 7-ei Hitlerhez intézett levél fogalmazványa is bizonyítja. Ebben azt írta, hogy „*Excellenciád további szemrehányása volt, hogy a kormány a zsidók kiirtásának keresztülvitelében nem járt el ugyanolyan mélyrehatóan, mint az Németországban történt...*”²¹ Bár Horthy ezt a mondatot a végleges változathól kihagyta (a fogalmazványt a Külügyminisztérium készítette), nyilvánvaló, hogy csak taktikából tette ezt, hiszen ugyanabban a levélben azt ígérte, hogy „*amint meglesznek [a zsidók elszállításának] feltételei, azt végre fogjuk hajtani*” – azt viszont épp Horthy klessheimi megnyilatkozásából és más forrásokból tudjuk, hogy magától esze ágában sem volt megteremteni ehhez a feltételeket, sőt a folyamatot a német megszállásig akadályozta.

Sokak szerint eleve elrendeltetett volt, ami 1944. március 19. után történt, mivel a németek kezdettől fogva ragaszkodtak a teljes magyar zsidóság deportálásához és megsemmisítéséhez. A dokumentumok azonban ezt nem támasztják alá.

Hitler a szomszéd országokhoz hasonlóan a zsidókérdés megoldását követelte Horthytól is. Éppen ez a fordulat mutatja azt a mozgásteret, ami a kormányzó rendelkezésére állt. Szlovákia 1942-ig zsidósága jelentős részét deportálta, ám ezt követően a folyamatot leállították, és a megmaradt tízezres nagyságrendű zsidóság megkülönböztető jelzés nélkül élhetett. Románia 1918 előtti területeiről és Dél-Erdélyből egy zsidót sem deportáltak, sőt csillagot sem kellett hordaniuk. Komoly különbségek mutatkoztak Nyugat-Európa államaiban is: Franciaországból például a zsidóknak kevesebb mint felét hurcolták el. Ellentétben az 1940-ben elfoglalt nyugat-európai országokkal Budapesten nem lehetett éveket tölteni a zsidók összegyűjtésével, és arra sem lehetett számítani, hogy a Wehrmacht vagy a Waffen-SS ehhez jelentős létszámú erőt tud biztosítani. A Birodalom presztízse is túljutott zenitjén, és a feladat is sokkal nagyobb volt, mint másutt, hiszen Budapesten több zsidó élt, mint Franciaországot leszámítva a németek által megszállt teljes Nyugat-Európában összesen. Innen nézve Eichmann feladata elég reménytelennek tűnhetett.

Itt érdemes megemlíteni, hogy máig nem tisztázott megnyugtatóan, mikor és hogyan dőlt el, hogy a magyar zsidóságot maradéktalanul deportálni fogják. Hitler Klessheimben Horthy, illetve Szombathelyi feljegyzései szerint deportálást nem is említett. Csak következtetni lehet arra, hogy itt szó volt arról, hogy Magyarország zsidó munkásokat ad át Németországnak.²² Azt, hogy Auschwitznak mint szelektáló központnak némi szerepe lesz, csak 1944 május elején (!) döntötték el – ez fontos adat, mivel azt mutatja, hogy eddig az időpontig maguk a tettesek még nem készültek a tömeges fizikai megsemmisítésre. Biztosra vehetjük, hogy Eichmann és felettesei, valamint magyar partnerei a teljes zsidóság likvidálását szerették volna elérni, de azt is figyelembe kell vennünk, hogy senki sem tudhatta előre azt, hogy ez pontosan hogyan is lesz megoldható, és épp Szlovákia, Románia, Bulgária vagy Franciaország példája mutatta, hogy a „siker” nem vehető előre adottnak. Emiatt eleinte fel sem merült, hogy rögtön maximális programot hirdessenek meg. Az igaz, hogy 1944. március 31-ig Eichmann-nal megállapodott valamennyi zsidó gettósításáról, majd április 4-én megfogalmazott egy három nap múlva kihirdetett titkos belügyminisztériumi utasítást, amely szerint „a magyar kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól”, de ekkor még nem volt teljesen nyilvánvaló, hogy ez mit is jelent, és hogy kik lesznek a kivételezettek. A német megszállás első hónapjában még

csak az állampolgárság nélküli, a hadművelleti területen lakó, illetve a német vadászrepülő-program titkos gyáraiba szánt zsidók deportálását tárgyalták. Az összes magyar zsidó deportálásáról (leszámítva a munkaszolgálatosként behívottakat) április 22-én vagy 23-án született döntés.²³ Edmund Veessenmayer teljhatalmú megbízott ugyanis április 23-án jelentette Berlinbe, hogy „a zsidóakció teljesen totális”. Hozzá kell tenni: Eichmann az eredeti tervek szerint napi egy vonattal és 3000 zsidóval számolt, ámde a magyar hatóságok kérésére ezt napi négy vonatra, azaz 12 000 főre növelték. Ennek fatális következményei lettek, mivel ha az eredeti tervekhez ragaszkodnak, akkor 1944. július 9-ig, a deportálások leállításáig „csak” kb. 170 ezer főt deportálhattak volna, szemben a ténylegesen elhurcolt 437 ezerrel, akik közül mintegy 300 ezret rögtön meggyilkoltak²⁴ – tehát százhetvenezer ember megmenekülhetett volna Auschwitz gázkamráiból.

A német megszállás után sokan az addig összegyűjtött információk birtokában már tudták, mi következhet, ha Eichmann szabad kezet kap. Az úgynevezett auschwitzi jegyzőkönyvek, amelyekről Horthy már 1944 májusában több forrásból is értesült, legfeljebb „technikai” nívumot jelenthettek számára. Nagy vonalakban mindent tudhattak, ha érdekelte őket, mi történik a német területeken a zsidósággal. Horthy emlékiratai első kiadása szerint 1944 augusztusában ismerte volna meg a jegyzőkönyvet – érthető élethazugság, hiszen akkor már a deportálások befejeződtek, így felelősségének kérdése sem merülhetett fel. Gyakorlati jelentősége egyébként az egésznek nem sok volt, mivel nagy vonalakban Horthy mindennel tisztában volt, és ha a részletek korábban érdekelték volna, elég lett volna annyi, hogy magához rendeli az Eichmann mellé kirendelt magyar csendőrségi összekötőt, Ferenczy László alezredest, aki funkciójából adódóan a szelekció részleteiről is tudomással bírt, vagy kéri egy bizottság kirendelését a németországi „munkatáborokba”, vagy esetleg felveszi a kapcsolatot a magyar katonai hírszerzéssel (amely a holokausztról bőséges információkkal rendelkezett), netán feltesz néhány keresztkérdést az illetékes német személyeknek. Neki azonban ilyesmi eszébe sem jutott.

1944 júliusában már több semleges ország is jelezte: elfogadhatatlannak tartja, ami Magyarországon a zsidókkal történik. Horthy csupán a széles nemzetközi tiltakozás hatására adta fel passzivitását. Nem került túl nagy erőfeszítésébe a további deportálások leállítása: ez arra utal, hogy már korábban is léphetett volna. A budapesti zsidóságot megmentette a legrosszabbtól. Előtte viszont passzivitásával 437 ezer embert a pusztulásba küldött. Ez a cselekedete mind a mai napig lehetetlenné teszi, hogy személyéről pozitív értelemben konszenzus alakulhasson ki.

■ JEGYZETEK

1. Példa erre az Élet és Irodalom hasábjain folytatott vita. Pl. Bojtár Endre: *Antiszemita vagy-e?* Élet és Irodalom 2012. július 27.
2. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Rubicon, Bp., 1999, 245, 249.
3. A kérdésre lásd Szakály Sándor: *Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban*. Ister, Bp., 1999.
4. A háborús szerepvállalásra lásd Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Osiris, Budapest 2005, itt. 21.
5. Uo. 123–228.
6. Truman O. Anderson: *A Hungarian Vernichtungskrieg?* Militärgeschichtliche Mitteilungen 2000/1, 353.
7. Ungváry: *A magyar honvédség*. 309.
8. *Das deutsche Reich und der zweite Weltkrieg*. Hg. Karl-Heinz Frieser. 8. kötet. DVA, Stuttgart 2011, 879, 957, 1152–1160.
9. Ungváry: *A magyar honvédség*. 478–479; részletes forrásjegyzékkel.
10. Dombrády Loránd: *A magyar hadigazdaság a második világháború idején*. Petit Real, Bp., 2003 7–19; Ungváry Krisztián: *Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában*. In: Romsics Ignác (szerk): *A magyar jobboldali hagyomány. 1900–1948*. Osiris, Bp., 2009, 305–340.
11. *Geschichte des zweiten Weltkrieges 1939–1945*. (Szerk. nélkül). A. G. Ploetz, Würzburg, 1960. 125.
12. Dombrády: *A magyar hadigazdaság...* 278.
13. A kérdés dokumentumait lásd: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Juhász Gyula. Bp., 1978.

14. Czettler Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig.* Magvető, Bp., 2000. 233–234.
15. Borhi László: „Az ujjunkat sem akarjuk mozdítani” avagy a háborúból való kiugrás esélyei. In: Markó György (szerk): *Háború, hadsereg, összeomlás.* Zrínyi, Bp., 2005. 33–46.
16. Czettler: *A mi kis élethalál kérdéseink.* 322.
17. A kérdésre lásd Götz Aly: „Endlösung”. *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden.* S. Fischer, Berlin 1995.
18. Karsai László: *Holokauszt.* Pannonica, Bp., 2001. 182, 186, 200.
19. *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal.* A bevezető tanulmányt írta, a műbe foglalt dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette Ránki György. Magvető, Bp., 1983, II. kötet, 101.
20. Horthy saját visszaemlékezésében (*Emlékirataim.* Európa, Bp., 1990. 291.), valamint Edelsheim-Gyulay Ilona, Horthy István özvegye szerint (*Becsület és kötelesség.* Európa, Bp., 2000, 247–251.) csak 1944. július elején értesült arról, hogy a zsidóságra milyen sors vár. Ezt az állítást legfeljebb az Auschwitz-jegyzőkönyvekre vonatkoztathatjuk, magára a megsemmisítésre viszont semmiképpen sem. Lásd: Karsai László: *A magyar holocaust. Az Endre–Baky–Jaross-per.* In: Král Csaba (szerk.): *Holocaust-émlékkönyv: a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából.* TEDISZ, Bp., 1994. 96–97.
21. Szinai Miklós – Szücs László (szerk): *Horthy Miklós titkos iratai.* 4. kiadás, Kossuth, Bp., 1972. 398.
22. Rándló L. Braham: *A magyar holocaust.* Gondolat, Bp., 1981. 303.
23. Götz Aly – Christian Gerlach, : *Das letzte Kapitel. Der Mord an den ungarischen Juden.* DVA, Stuttgart, 2002. 251–252.
24. Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése.* Jaffa, Bp., 2005. 158–162.

